

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ НАД РІЧКОЮ БУЖОК НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ (ЗА ЕКСПЕДИЦІЙНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ)

Зоя Гудченко

Досліджувані села Митинці, Вереміївка, Хотьківці, Заруддя Красилівського району Хмельницької області розкинулись понад річкою Бужок — перші два на лівому, решта — на правому березі. Місцевість низинна, часом заболочена. Греблі через Бужок з'єднують між собою названі села і утворюють ставки Митівський, Вереміївський, Хотьківський.

Річка Бужок колись слугувала межею адміністративно-територіальних одиниць земельного поділу. У XVIII ст. по ній проходив кордон між Волинським і Подільським воєводствами. Тоді Митинці й Вереміївка належали до першого з них, а Хотьківці й Заруддя — до другого. Коли ж було запроваджено Установлення про губернії

(1775), по Бужку позначалася межа між Волинською та Подільською губерніями. А після проведення вже в Українській РСР адміністративно-територіальної реформи (1922—1925) всі чотири села увійшли до Хмельницької області.

Землі, підпорядковані теперішній Митинській сільраді, були ще здавна заселені, про що свідчать археологічні знахідки. На Археологічній карті Подільської губернії, складеній Є. Сецинським¹, біля с. Заруддя означено курган. У текстовій частині наведено наступну інформацію:

“Заруддя. Біля села великий курган, названий Кривава Гребля. Коло нього Кам'яний Хрест, врослий в землю”. “Митинці. В 5 вер-

стах на північ від села в лісі Кругляк є курган”. “Ходаківці. В верстї від села в напрямку до с. Заруддя курган (могилка). В 3 верстах від села урочище, зване Городище, де було за переказами місто”.

Свідчень про безперервність розвитку досліджуваних поселень немає. Проте є інформація про знищення і подальше їхнє відродження. Нижче подаються історичні відомості по кожному поселенню окремо.

Митинці

У XVI ст. село Митинці Чернелевецької волості належало до численних маєтків князів Острозьких. Вперше як маєток князя Костянтина Костянтиновича Острозького під назвою Житниці помилково воно згадується в акті від 7 грудня 1601 р. Возні Волинського воєводства Кшиштоф Цука і Станіслав Яновський доповідали Луцькому міському суду про огляд ними 24 серпня 1601 р. поселень, спустошених і спалених татарами 1593 р., зокрема й с. Митинці, і не виявляли там мешканців².

Певний час село належало до т. зв. столових маєтків Острозької ординації, потім перейшло до князів Любомирських. У 1724 р. ним володіли шляхтичі Свентеховські, від 1728 р. — князь Павло-Карл Сангушко, від 1753 р. Митинці від останнього Острозького ордината князя Януша-Олександра Сангушка перейшли до двох власників — князя Августа-Олександра Казимировича Чорторійського і князя Станіслава Любомирського. У 1896 р. власником села став шляхтич Ключовський³.

Якщо на 1601 р. с. Митинці було пустою, то, за даними на 1629 р., у ньому нараховувалось 20 димів, тобто близько 120 осіб (з розрахунку, в кожному димі або хаті — одна родина чи шість осіб)⁴.

У другій половині XVII ст. південна Волинь знову була розорена польськими й татарськими військами. І селяни вимушені були відновлювати свої поселення⁵.

На 1728 р. у Митинцях фіксується 27 господарів, що мали одну голову тяглової худоби,

і стільки ж господарів, що не мали, тобто загалом було 54 селянські господарства або близько 324 душ населення.

У 1744 р. на кошти поміщика Цимковського в центрі села збудовано дерев'яну на кам'яному підмурку церкву Миколи Чудотворця з дерев'яною дзвіницею. Спочатку вона діяла як уніатська, а з 1794 р. — як православна. У 1884 р. зведені причтові будинки й господарські споруди.

На кінець XIX ст. у Митинцях було 97 дворів, 775 парафіян, 75 римо-католиків, 23 євреї⁶.

Цікаві історичні відомості наводить Теодорович у вищезгаданій праці про інвентар маєтку Острозької ординації с. Митинці, що зафіксовано в акті його надання у власність князю Павлу-Карлу Сангушку від 1728 р.

Садиба поміщика в інвентарі: “Проти входу на подвір'я подвійні ворота, двір, обставлений частоколом з одного рогу, дерев'яна хата дубова з сіньми, в хаті троє вікон з дерев'яними лутками (під єдиним солом'яним покриттям), піч у хаті... з білими кахлями, старі двері прості без завісів з двома заціпками; проти хати — пекарня дерев'яна з чотирма вікнами з дерев'яними лутками, під єдиним солом'яним покриттям; на подвір'ї дерев'яний шпихлір і над ним хатинка з піччю й коминком, з двома вікнами, обрамленими лутками; дерев'яна стайня стара; стодола дерев'яна стара, шпихлери на збіжжя біля стодоли на гумні, льох різаним деревом обкладений, обора для худоби частоколом огорожена”⁷.

Другий панський двір став на тому кінці села, звідки йде дорога до Красилова. Двір так само детально описано, і додається, що в селі церкву зроблено наполовину. Треба гадати, йдеться про храм Миколи Чудотворця, добудований 1744 р.

Наведений опис панської садиби свідчить про те, що головною ознакою добробуту її власника стосовно інвентарю була велика кількість будівель господарського призначення. Цю ж стосується житлового будинку, то

він, на відміну від звичайної селянської хати, мав кахляну піч і був споруджений із кращих матеріалів.

Назва с. Митинці, вірогідно, походить від “митниці”, які могли діяти колись у цій порубіжній місцевості.

Старші селяни пам'ятають панський маєток, який існував ще й на початку ХХ ст. проти греблі між Митинцями та Хотьківцями. Від того господарства лишилися дві споруди — льох і стайня.

Забудова Митинців сформувалася вздовж шляхів, один з яких пролягає рівнобіжно р. Бужок, маючи напрямок з північного заходу на південний схід, а другий долучається до нього у північному напрямку у бік Красилова. При перетині цих шляхів виникло поселення, панський маєток, а в подальшому — церква й парафіяльна школа. У радянські часи цю територію віднесено до земель громадського

користування, де розміщено адміністративну будівлю та нову школу. Нову ж церкву було зведено біля ставка вже в роки незалежності України (старий храм, згадуваний в історичних джерелах, не зберігся).

Планувальна система Митинців отримала розвиток вздовж річки й утвореного на її базі ставка. Головною віссю плану села є стара вулиця, яка продовжується дорогою в напрямку сусідніх сіл Вереміївка і Котюрженці. У різні часи з обох боків цієї вулиці виникли короткі рівнобіжні їй, а також прямовисні до неї вулички. Цільніша мережа вулиць утворилася понад берегом. Більшість із них має вихід до ставка.

Станом на 1.01.2007 р. у Митинцях мешкало 567 осіб у 273 дворах із площею присадибних ділянок 0,25 гектара. За роками побудови, житловий фонд села розподіляється таким чином:

1919–1945	1946–1960	1961–1970	1971–1980	1981–1990	1991 і пізніше	Усього будинків
12	102	83	61	9	4	271

Як видно з таблиці, з довоєнного періоду лишилося тільки 12 будинків, найбільшу кількість їх було споруджено в післявоєнне 15-ліття і в наступне за ним 20-ліття, а протягом останньої чверті століття будівництво майже не ведеться, що свідчить про занепад села.

Довоєнні хати переважно викладені з глиновальку, лише кілька найдавніших хат кінця ХІХ — початку ХХ ст. муровані. Первісне солом'яне чи (зрідка) черепичне покриття дахів у 1970-х роках замінено на шиферне або бляшане.

Серед традиційних двочасткових (хата-сіни) та тричасткових (хата-сіни-комора, хата-сіни-хатина) жител вирізняються давні, складніші за планом. До останніх належать хата Л. І. Смоляк (початок ХХ ст.) та хата М. С. Франковича (1901 р.).

Першу з них побудував Михайло Іванович Сліпчук. Хату перебудували та поремонтували (1953, 1980 роках.). За спогадами діда Михалка, у селі була на панському дворі це-

гельня. Михалко спорудив хату із цегли, яку заробив чи купив у пана.

Окрім хати, у дворі стояв хлів із причепом для дров (не зберігся) та льох. Хлів був глиновалькованим зі стовпами, льох — цегляним. Від цих споруд збереглися льох і хата з перебудовами. Розташування будівель у садибі таке: хата стоїть причілкою відносно вулиці на відстані близько 6–7 метрів; хлів продовжує напрямок хати вглиб двору з невеликим відривом від неї; проти хатніх сіней — льох, обернений входом у бік вулиці. У 1979 р. хлів було перебудовано, а ще в 1950 р. перероблено верхню частину льоху, склепіння ж і вхідна частина лишилися без змін. У 1994 р. на подвір'ї збудовано літню кухню.

Хата має кам'яний фундамент, цегляні стіни, глиновальковане переkritтя на трьох поперечних сволоках, по них — ригелі. Висота до стелі — 248 см, загальна площа — 45,2 м², зовнішні розміри будівлі — 573 см x 1040 см. По-

чатково дві поперечні стіни поділяли хату на частини у співвідношенні 2 : 1 : 1, а поздовжня стіна поділяла перші дві частини на нерівні частки. Входили, як завжди, у сіни; за сіньми була піч із запічком, черінь, звернений до причілка; ліворуч — дві суміжні кімнати, між якими — грубка; праворуч — комора, що займала чверть будівлі. Житлова частина освітлювалася п'ятьма великими (73 см x 85 см) вікнами — двома на чільному боці, двома на причілку та одним на затиллі. Внаслідок перебудов комору й піч було ліквідовано, натомість облаштовані дві додаткові кімнати.

Хату Михайла Семеновича Франковича було побудовано 1901 р. за велінням пана дідові Степану (церковному старості), а той мусив одробить. Кажуть, що в селі було дві такі хати — цегляні з товстими (до 50 см) стінами, кладеними на вапняному розчині. Під ними — гранітний фундамент глибиною два метри. Чотирихилий на кроквах дах, критий бляхою. Зовні розміри будівлі — 625 см x 1132 см, висота стін — 2,5 метри. Внутрішні стіни первісно поділяли прямокутний обсяг хати хрестоподібно на чотири неоднакові частини, з яких у правій (вхідній) ще виокремлювалися сіни й комора. Із сіней був вхід до льоху, що містився попід хатою. Проти сінешніх дверей — кухня з великою піччю. Ліва половина будівлі складалася з двох кімнат. Підлога була глиняною, посипаною піском. У 1976 р. було перероблено піч, вона зайняла частину комори. На місці колишньої печі утворилася маленька кімнатка. Окрім того, проти входу в хату зробили веранду.

Хата стоїть зачілком до вулиці на відстані 5—6 метрів від огорожі. Причілок звернено вглиб садиби до господарського двору. Колись там була т. зв. клуня, в якій під спільним дахом розміщувалися три приміщення: курник, шоп, хлів. Стіни клуні були дильовані, дах — під соломою. Перед садибою на вулиці була дерев'яна із журавлем “кирниця”. Потім знизився рівень ґрунтових вод, і воду тягнули вже мотузком з конопляного прядива.

Хата Макодзьоба Григорія Гавриловича 1896 р. — найдавніша в селі. Як і дві попередні, вона належить до низки хат, побудованих

паном, тобто на його кошт. Очевидячки, він надавав такі більш добротні, ніж звичайні, хати лише окремим селянам, за особливі послуги чи вірну службу при панському маєтку. Першим господарем хати був батько Григорія Гаврило Макодзьоб.

Розміри плану хати: 548 см x 1257 см; висота стін — 226 см, товщина зовнішніх стін — 55 см, внутрішніх — 50 см. Ця хата має спільні риси з попередніми, однак відрізняється від них більшими розмірами, а головне — наявністю хліва в лівій половині під спільним дахом із житлом, що містилося у правій половині. Сіни й комора займають середину будівлі. Таким чином, в одній споруді поєднані головні функції селянського обійстя. У традиційному житлі це реалізовувалося в однорядних довгих хатах або хатах “погоном” Полісся, Карпат, Півдня України.

Хотьківці

За легендою, записаною від старожилів, первісне поселення розміщувалося західніше від сучасного, за пагорбом. Звалося воно Майдани: “Туди, де Гайок, де долина, біля ставка, річка така тече в ставок. Там було село. Трактористи, коли орали, в землі знаходили кирпич, такий здоровий з відбитками лап — не собаки, а вовки були на сирівку...”⁸ “Казали, що коли воювали, то закопав поляк шаблю золоту і каску золоту коло кирниці у тому гайку. То копали скрізь — не могли знайти”⁹.

Під час захоплення цієї місцевості турками селяни переховувалися в лісі, а вночі по черзі, поодиноці, ходили до своїх покинутих осель за їжею, навіть випікали хліб. Турки завезли із собою навчених пташок — чайок, які висліджували людей. Якось жінка на ім'я Хотина (Хотя) вночі пекла хліб у своїй хаті, біля неї був син. Враз з'явився турок. Він погрожував убити жінку, але вона умовила його, аби дозволив допекти хліб. А тим часом заварила окріп і ошпарила турка. Коли вона із сином повернулася в ліс (де зараз кладовище), там вже не було нікого — турки вирізали всіх селян. Хотина залишилася одна із сином. Їй було страшно і важко самій у лісі. Але вона на своїх плечах наносила будівельного матеріалу

і спорудила хатину. Назва села Хотьківці і пішла від імені жінки Хотини, яка одна вціліла з усього поселення, продовжила свій рід і населення села.

За панування турків більшість селян розбіглася, оселі позаростали бур'янами. Після відходу ворога люди поверталися й часто будувалися вже на нових місцях, бо старі були спаплюжені. Повернулася й польська шляхта з обслугою. У 1701 р. у село прибув пан¹⁰. Він оселився на місцевості, що пізніше отримала назву Гайок, між колишніми Майданами й теперішніми Хотьківцями.

Хотьківці поступово розрослися на низинній рівнині понад правим берегом р. Бужок. У 1744 р. у селі було споруджено дерев'яну триверху церкву. У 1877 р. її замінила нова дерев'яна церква Архистратига Михаїла, до якої зі старого храму було перенесено чотирярусний різьблений іконостас, виконаний 1836 р. Ще на кінець ХІХ ст. зберігалося давнє церковне начиння: срібний хрест 1793 р., ікона Михаїла 1790 р., ікона Варвари 1774 р. У парафії на цей час налічувалося 771 православний, 12 католиків, 3 родини євреїв. У 1860 р. було відкрито парафіяльну школу в спеціальній споруді. У 1888 р. збудовано цегляну каплицю на згадку про чудесне спасіння царської сім'ї від смертельної небезпеки¹¹.

В роки войовничого атеїзму дзвіницю з церкви зняли, храм розорили, а потім розібрали, використавши матеріал на будівництво греблі-мосту на Вереміївку: "Я запам'ятала, як церкву розбирали. Бігаю, збираю ленти, блискуще таке... І вже поробили там засіки для пшениці, сипали до магазину — просто в церкві зробили засіки. Перед цим зняли верх, познімали все. Був один кумпол високий, дзвіниця, каплиця була збоку коло церкви на окремому подвір'ї, а напроти — школа. Мала три класи, вчительську, коридор посередині. З причолка жив директор у такій маленькій кімнатці, вхід (ганочок) був приставлений збоку. Біля церкви в саду сто-

яла велика фігура. На Великдень круг неї співали, гралися"¹².

Для збереження громадського зерна існував цегляний "магазин", який було розібрано в 90-х роках ХІХ ст. і збудовано млин. А ще за царя біля Хотьківської греблі був дерев'яний млин.

Частини села мали такі назви: зі сходу — Серилівка, із заходу — Печіхвости. "Назвали Печіхвости, бо там стояла кузня, де вози робили, коні кували"¹³. Але давніше казали: "На куток", маючи на увазі східну частину села.

У 1910 р. у селі сталася велика пожежа. "Паляничиха топила та винесла жар. Здув вітер, загорілася її хата, кузня, клуня, інша хата. І так котилося вулицею аж до Халяпуцьких. Усі хати погоріли. Тоді ходили жебракувати... по людях, по селах. Їздили підводою і просили, хто що давав... І поставили кам'яні хати. Був камінь береговий, і з нього строїли"¹⁴. Але кам'яних хат спорудили небагато, більше — із глини. Хати, перебудовані на погорілій вулиці, покрили бляхою. Пізніше, під час примусової колективізації, хата під бляхою виявилася приводом для розкуркулення її власника.

Планувальна структура Хотьківців відповідає топографії надрічкового поселення. Найстаріша частина сформувалася між шляхом (тепер вулицею) на Заруддя і р. Бужок. Вулиця Набережна, що повторює окреслення берега, є старою планувальною віссю забудови. Під різними кутами до неї долучаються або її перетинають короткі поперечні вулички й провулки, які збігають у долину або мають продовження (вже пізнішого періоду) у протилежний від річки бік, перетинаючи шлях. Після Другої світової війни шлях стає головним планувальним стрижнем села, що забудовується, із півдня виникають нові квартали.

Житловий фонд с. Хотьківці, за роками побудови, на початок 2006 р. розподіляється так:

1919–1945	1946–1960	1961–1970	1971–1980	1981–1990	Усього
4	69	104	16	2	195

Під час Другої світової війни в селі згоріло 36 хат. Від довоєнного періоду лишилися хати 1922, 1925 та 1939 років будівництва (перебудови). Найбільше нових будинків зведено з 1946 до 1971 р. Надалі спостерігаємо помітний спад, а після 1990 р. — фактичне припинення нового будівництва. За станом на 1.01.07 р., кількість дворів зменшилася до 185, 32 будинки — незаселені. Кількість наявного населення складає 278 осіб.

Довгий час у Хотьківцях дотримувалися традиційних матеріалів і способів будівництва. Робили хати вальковані з диллями або глинобитні, долівку — з глини, стелю — на поздовжньому сволокові, покриття солом'яне, план — тричастковий.

Після Другої світової війни ускладнилися плани хат за рахунок внутрішніх стін і переборок; хоча зовнішні габарити лишалися спочатку незмінними, пізніше вони збільшилися. Під стіни почали підводити фундаменти, що подовжувало термін існування споруди, але матеріали стін довгий час використовували традиційні, місцеві. І тільки від 70-х років ХХ ст., коли добробут селян дещо зріс, з'явилася можливість будувати або обкладати зовні стіни цеглою. Тоді ж масового характеру набула заміна солом'яного покриття на шиферне. Старші жителі села (1920—1930-х років народження) були свідками двох або трьох етапів житлового будівництва в Хотьківцях, і їхні свідчення доповнили картину натурних обстежень.

Розповідає Євгена Григорівна Магдебуря (дівоче прізвище Гетьман):

“Моя баба, 1879 р. н., з Миколаєва йшла в Красилів. По дорозі вона познайомилася з дідом, скоро поженилися й поселилися тут в Хотьківцях. Дід мій Петро Гетьман був сильний коваль. Зразу вони не знали, де жити. То він у березі, у виспі землянку викопав, зробив собі гарно. Виспа — такі горби коло берега. А тоді обжився і поставив хату. Та хата, як на колишні роки, була нічого, глиняна. Тоді так ставили: хата, ванькирчик і комора. Хата була валькована з диллями, під бляхою, бо дід був знаменитий коваль на все село. Дід кузню зробив собі у дворі тоді, як хату поставив. Клуня була у горбді, навпроти хати — льох. Усі будівлі

на полудень стояли, а хата на схід сонця. Кузня була мурована цеглою. Горніб здорове було, двері єдні до вулиці, вікно одно. Кузня була перегороджена: з однієї сторони він тримав своє залізничя, а з другої була комора. Перегородка тільки частково поділяла приміщення... Гочередь стояла... Льох цегляний був, а клуня — з дощок, в'їзд до клуні — з одного боку.

Перша бабина хата була без фундамента, з глиняною призьбою, з долівкою. Сволоки не фарбували, а мастили вапном, хрестик ще був на сволоці і написи. Писали вугляком: коли корова побігала, коли корова теля мала. Були в хаті скрині, ще й зара'є: скриня, дідом кована, на колесах, а єдна — що мама в придане брала. Хату і цегляні будівлі розібрали, і на іншому місці з цієї цегли спорудили хату.

Другу хату в 1955 році ставили на фундамент з каменю і цегли. При закладах кидали гроші. Хома мурував у нас фундамент, то він був якийсь волошебник. І каже до мами: На шоб тобі заложить, Маріє, на хлопців? А мама каже: Боже мій, Хома, не робіть мені вреда, бо я ж єдна — батько помер, а я з дитиною... Люди прийшли робити, і тут хмара йде. Мама аж плаче, тому що піде дощ і не зможуть робити. А він вийшов і мамі так по плечі: Не журися! Вийшов на вугол хати, шось побалакав, махнув рукою, і хмари розійшлися, і люди роблять до самого вечора. Робили толокою все село. А тоді відробляли. Ниньки в мене роблять, а тоді я. Толока збирається, як мастят глиною. Глина з соломою замішувалася з водою прямо на землі. Як велика толока, як биті хати, то місяць кіньми. А так люди місяць ногами, хлопці підкидають.

Як зробили стіни, хазяїна й хазяїку обмашують в глину. Беруть глину, води наколотять — і цим обкидають. Та тоді обмиєшся, вберешся та й добре. А є такі, шо сердяться, а є такі, шо відпросяться, бо немає в шо перебраться.

Тепліша та хата, що з глини, стіни в ній грубі. Ставлять дошки, і глину між ними закидають. Тоді знов перекладають дошки. Вальковані стіни промерзають. А стоять і ті, й ті хати однаково, якщо не протікають.

В другій нашій хаті, як і в першій, долівка була глиною бита, але з тирсою. Ми мастили, воно засихало, і ми мастили зверху так, як підлога ніби. Ця трохи не так дерлася, бо тирса закріплювала тісто. Мама як покрасять, то ще зубчиками в хаті пороблять попід стінкою фарбою. Малювання на печі чи на стінах загалом не було. Але надворі дехто кругом вікон обробляв дошками, хто заможніше був. Як викидають верха, то ставлять хреста на банту. Довгий був той хрест на горищі з дощок.

Третю хату ми ставили в 1971 р. В тих роках було вже легше”¹⁵.

Колодязів (кирниць) у Хотьківцях було мало. Робили їх вручну, тягли воду, вичищали, оббивали цебринами з дерева. Вода не дуже глибоко — метрів 7–8. Вода була добра, бо брали всі люди — беруть, вибирають. Раніше колодязі не накривались. Не було навіть стовпчиків, тягнули мотузкою і так вишпаровували ямки від мотузка, що рубці лишались на цебринах. Вже пізніше, після війни, стали робить стовпчики з баранами і застосовувать цементні труби. Біля криниць напували коні, кожен хазяїн ніс своє відро і напував. Як довго не було дощу, йшли баби-вдови вичищать кирнички.

Вереміївка (місцева назва Вермівка)

Село лежить на лівому березі р. Бужок, яка в цьому місці утворює Вереміївський став за допомогою греблі. Ландшафт місцевості дуже мальовничий, із пагорбами й видолінками, вздовж яких пролягли давні вулиці, що відгалужуються від шляху вздовж ставка. У центрі села на високому пагорбі до революції 1917 р. знаходилася панська садиба. На сусідньому узвишші до 1930 р. стояла дерев'яна церква, коло неї — парафіяльна школа. Кажуть, що колись між цими пагорбами існували підземні ходи, над якими періодично провалюється ґрунт. Найстарішою в селі вважається вулиця Зелена між пагорбами (куток Селиська). За легендою, село започаткував козак Веремій, тому воно отримало назву Вереміївка. Інші частини села звуться Нападівка, Заруденський, Жолоби (там біля кожної криниці були

жолоби для напування худоби)¹⁶. Красномовну історію щодо поселення своїх пращурів на вулиці Зеленій розповів Іван Миколайович Ципановський за кілька місяців до своєї смерті: “Пан митинський і пан вереміївський зустрілись у Митинцях побалакать. Наш прийшов з собакою. А той пан побачив і каже: «Дай мені того собаку чи продай». — «Шо ти мені даши?» — «Я тобі дам кріпака з конякою». То він вже дав... мого прадіда”¹⁷.

Нащадки цього кріпака виявилися виключно талановитими майстрами. Відомо, що його син Антошко був мельником, внук Микола Антонович вмів і рушницю відремонтувать, і картини на полотні намалювать, і з дерева будь-що зробить. А ще Микола був мельником. Творчі здібності Миколи успадкували два його сини, зокрема Іван Миколайович. Він виготовляв хатні меблі, малював, ставив з бригадою хати. Зведення хати відбувалося в такий спосіб: “Зробили все дерев'яне, виміряли, де ямки на стовпи копати, то в угол на покутті ложили гроші срібні (мідних не ложили) — 20 чи 50 копійок, одну монету закопували. Допіру звели хату, крокви вже викинули, на центрі посередині робили хрест і прибывали до балки, і букет з квітів теж зав'язали там. Як обвалькують, то приймуть цього хреста і приб'ють або прив'яжуть десь до банти крокви. Його ніхто не рушив. Накривали хати соломою. Стовпи не просмолювали, так закопували, і це гнило, а хата сідала. Часом камінь підкладали. Та де того каменю взяти? Люди бідно жили. Тепер хлівів таких не ставлять, як колись хати ставили. Стіни вальковані робили, а десь в 50-х роках почали бити глинобитні. Таки стовп тримається, а глину на фундамент треба положить. До 1935 р. піп освячував, а вже як оця власть прийшла, шо богу не вірувала, то вже так...”¹⁸

Про подробиці зведення глинобитного житла і його переваги розповів В. С. Яремчук: “Ставили хату туди, де визначив хазяїн. А вже коли будувалися в 1950-і роки, не можна було наближатися до межі ділянки менше, ніж за шість метрів через протипожежні вимоги. На нашій території нема каменя. А коли після війни стали завозити бут з Кам'янця, інших місць, по-

чали будувати глинобитні хати на фундаментах. У мене глинобитна хата, і я ніколи б не проміняв на стовпи, тому що... глина з соломомою — це хата ніби дихає. Вона тепленька, сухенька, особливо як газове опалення. А як було пічне — біда, тому що куток, куди груба не дістає, мокріє, і хата розсовується. Як вимурували стовпи цегляні по кутах і посередині, то глина від них відлітає, від дерев'яних стовпів теж, але там є в проміжку 10 стовпів. То як валькуєш, глина зсихається з різного боку, і попід платвою, і там заводяться миші. А глинобитна хата... - мені доводилось вікно пробивати в кухні, то ми нічого не могли зробити, і ломом і сокирою прорубали диру, заклали пилаку, і пилакою ледь вирізували.

Рублених хат не було, а були дильовані — стовпи задильовані поперечними ділями у пази. Ну, це, зазвичай, комори чи хліви так робилися. А сама хата валькувалася. Стовпи закопувалися в землю, щоб тримався каркас. Будували низькі хати, бо палити не було чим. У давніх хатах сволок йшов посередині від сінешньої стіни до причілкової. На сволок звідти і звідти ділі ложили, одним кінцем на платву, другим — на сволок. На сволоку під сподом долотом вирубали хрест довжини сантиметрів до сорока. А вже як пішли балки, то між ними клали ділі, обмотані соломомою. Тоді стіль (стеля) стала тепліша, більш надійна. Сволок був дубовий, десь сантиметрів 28. До сволока чіплялась і колиска, і гачки, і всякі верстатки ставились. Підлоги — земляні, глину товкли, підлогу мастили, тоді посипали кольоровим піском. Намащують, намащують, а тоді заступом зчищають”¹⁹.

У Вереміївці хати мастили на празник (на Другу Пречисту), а щосуботи мастили прип'як, піч, комин²⁰.

Після Другої світової війни, коли йшло інтенсивне відновлення й заміна старого житла, у Вереміївці, як і в Хотьківцях, постійно відбувалися толоки. Люди допомагали одне одному, відробляли. Родина Мальованих перша на кутку Заруденському взялася за спорудження нової хати в повоєнні роки. На толоку на валькування прийшло до них душ 60, на тинькування — близько 40 душ. А майстрів наймали підмурок класти, кам'яні, дерев'яні

частини робити. Тоді хати ще покривали, традиційно пошивали кулями. Оскільки присадибні ділянки були обмежені, а посіви жита займали на них невелику частку, житні сніпки доводилося збирати 2—3 роки. Щоб пошити хату, треба обмолотити жито, з околотів зробити сніпки й китиці. Околот — вимолочена солома, в якій немає зерна. Сніпків роблять 50—100 штук. “Тоді лізе на хату й тими сніпками пошиває. Кладе раз рядок, кладе другий рядок, щоб єдно другого заходило та солома. Сніпок удвоє береш в жменю соломину, закрутив того сніпка, за лату зачепив, а тоді другого снопа підкладаєш. З кінця попереднього береться новий жмут соломи. Зайняв собі шматок і йдеш донизу. Так само верха пошиєш, китицю, як дійшов до неї, прикрутив її; останню китицю ще кусочок закрутив. На гребінь так само китиці робили. Звідти пішли і звідти, і де колосся загинають, тоді прикривають верх ломаками”²¹.

Заруддя

Село Заруддя розкинулось на правому березі річки Бужок при впадінні у неї струмка. Це в XIX ст. через інтенсивні випаровування сусідніх боліт ця місцевість вважалася несприятливою для здоров'я. Назву села пов'язано з рудними угіддями, “за рудою”. Достеменних відомостей про час заснування села немає. Принаймні в середині XVIII ст. воно вже існувало: відомо, що 1752 р. тут було збудовано на кошти парафіян триверху дерев'яну церкву в ім'я св. ап. Іоанна Богослова²². До середини XIX ст. парафія с. Заруддя була самостійною, потім приписною до с. Пашківці. У південному напрямі на місцевості Городище селяни знаходили римські монети, що свідчить про дуже давнє заселення околиць с. Заруддя. На кінець XIX ст. у селі мешкали 254 особи чоловічої статі і 271 — жіночої, тобто загалом 525 осіб. У 1897 р. було зведено причтові будівлі й парафіяльну школу. На початку XX ст. замість старої дерев'яної церкви була споруджена велика кам'яна, із метрової товщини стінами. Її ще пам'ятають старші селяни Юхимія Григорівна Басак, 1917 р. н., і Григорій Іванович

Подворний 1925 р. н. Радянська влада закрила церкву використовувала її як зерносховище, а потім, у 30-х роках ХХ ст., її розібрали й збудували з тієї цегли колгоспні споруди: клуб, корівник, льох, магазин.

Був у селі біля притоки Бужка мурований млин, який обслуговував населення близьких і далеких сіл. Його розібрали після війни.

Вулиці не мали назв. Де хто живе, знали за “прізвиськами”. Неширока притока Бужка відмежовує старе село від т. зв. Новоселиці, де був панський фільварок, а після революції 1917 р. — будівлі для худоби та криниця. Тепер це окремий куток села. Через нього проходить шлях на Вереміївку і Западинці.

Мережа вулиць Заруддя має нерегулярний характер. Однак у загальній структурі старого села простежується променева схема, доповнена короткими поперечними з'єднаннями вільних окреслень. Вулиця вздовж ставка відносно рівна.

1919–1945	1946–1960	1961–1970	1971–1980	Усього
18	48	48	6	120

Будинки переважно глинобитні або глиновальковані, деякі обкладені у півцеглини, поодинокі — вимуровані з цегли. Покриття дахів — переважно під шифером, але є й під бляхою. Лише одна найстаріша хата, В. Лук'янюка, вкрита соломою. У дворі ще зберігається зруйнований хлівець. Хата тричасткова, за типом “хата-сіни-комора”, сіни мають наскрізний прохід, тобто двоє зовнішніх дверей — проти хвіртки і надвірні. Стіни хати глинобитні, стеля — на одному поздовжньому сволокові, що притаманно давнішим хатам, принаймні довоєнним.

У селі при будівництві довго дотримувалися давніх традицій, зокрема й обрядових: “Свячене — різні квіточки — клали, як будували хату. Квітки сіяли і в городі, для краси сіяли. Свячене клали під сволок. Як вже закінчили хату, хреста поставили — на горі на першій крокві прибивали, букета поставили”²³.

У забудованій пізніше Новоселиці — рівні вулиці, що утворюють трипроменево і п'ятипроменево перехрестя.

Садібна забудова наразі дуже розріджена. Село перебуває в стані згасання. На кінець січня 2007 р. кількість дворів у ньому становила 115 (наявних — 62), кількість населення — 88 осіб (наявних — 83). Тож деякими вулицями можна пройти з кінця в кінець, як по дорозі, не зустрівши жодної садиби. Вони густо заросли споришем, нікому його витоптувати. Вулиці зберегли свої давні параметри, співрозмірні людині, і видавались би дуже затишними, якби не тривожне відчуття порожнечі й занепаду.

Під час Другої світової війни в Зарудді, як і в Хотьківцях, точилися бої, тому старих хат збереглося дуже мало.

За роками побудови розподіл житлового фонду на січень 2007 р. виглядає таким чином:

48 будинків стоять незаселені.

“Криниць у селі було небагато, десь п'ять, воду тягали за допомогою корби. Криниці робили на перехресті вулиць або біля самої огорожі садиб. Люди збиралися, складалися грошима, наймали майстрів. А як довго нема дощу, треба вичистити три кринички: на полі, коло Єгорка і криничку Чайковського. То ми ходили, кринички вчищали”²⁴.

Зібрані в 2007 р. відомості із сіл Митинці, Хотьківці, Вереміївка, Заруддя над річкою Бужок репрезентують кілька будівельних етапів, які мають свої особливості щодо матеріалів, конструкцій, планувальних схем, зовнішнього та внутрішнього спорудження житлових і господарських будівель селянського двору. Давніші взірці хат, спогади старожилів дозволили скласти уявлення про традиційну сільську забудову та про обрядові дії, пов'язані зі зведенням хати. Аж до середини ХХ ст. архітектурне обличчя цих сіл визначалося солом'яними стріхами, низенькими хат-

ками з маленькими нечисельними віконцями, призьбами попід стінами, плетеними огорожами, відсутністю твердого покриття вулиць. Селяни обмежувалися виключно місцевими будівельними матеріалами. Після Другої світової війни, із розвитком промислового виробництва, в індивідуальне житло почали впроваджуватися нові будівельні матеріали, що істотно вплинуло на характер забудови. Солом'яні покриття дахів були замінені на бляшані, черепичні, шиферні; збільшилися розміри хат, ускладнилися їхні планувальні схеми; під будівлі почали підводити фундамент, обкладати стіни цеглою або цілком їх робити із цегли, двори обносити дерев'яними,

¹ Сецинский Е. Труды XI археологического съезда в Киеве. – 1899. – Т. I. – С. 208, 14.

² АЮЗР. – Ч. 6. – Т. 1. – С. 291.

³ Теодорович Н. И. Волянь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, этнографическом, археологическом и др. отношениях. – Почаев, 1899. – Т. IV. – С. 489–491.

⁴ Баранович Ол. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVIII ст. – К., 1930. – С. 169.

⁵ Баранович А. И. Магнатское хозяйство на юге Волины в XVIII в. – М., 1955. – С. 169.

⁶ Теодорович Н. И. Волянь в описании... – С. 192.

⁷ Там само. – С. 490.

⁸ Інф. Шляховий Микола, 1928 р. н., с. Хотьківці. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

⁹ Інф. Дідух Василь Карпович, 1929 р. н., с. Хотьківці. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹⁰ Інф. той самий. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹¹ Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9. – С. 867, 868.

¹² Інф. Шляхова Марія Тимофіївна, 1928 р. н.,

бетонними, металевими огорожами, із цих самих матеріалів виготовляти ворота й хвіртки. Розвиток садибної забудови відбувався двома шляхами: реконструкцією, добудовою та перебудовою старих будівель і спорудженням нових. Темпи заміни старого житлового фонду зростали поступово і найбільшої інтенсивності досягли в 1970-х роках, після чого різко знизились, особливо в останні 15–20 років. Це пов'язано з погіршенням демографічної ситуації в селах, нестачею робочих місць, падінням сільськогосподарського виробництва, впливом молоді в міста, де вона знаходить для себе більш прийнятні умови життя.

с. Хотьківці. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹³ Інф. Магдебуря Євгена Григорівна, 1937 р. н., с. Хотьківці. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹⁴ Інф. та сама. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹⁵ Інф. та сама. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹⁶ Інф. Яремчук В. С., 1930 р. н., с. Вереміївка. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹⁷ Інф. Щипановський І. М. (1922–2007), с. Вереміївка. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹⁸ Інф. той самий. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

¹⁹ Інф. Яремчук В. С., 1930 р. н., с. Вереміївка. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

²⁰ Інф. Пасічник А. С., 1927 р. н., с. Хотьківці, родом із Вереміївки. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

²¹ Інф. Мальований М. Г., 1918 р. н., с. Вереміївка. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

²² Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии. – С. 864, 865.

²³ Інф. Подворна (дівоче прізвище - Басак) Юхимія Григорівна, 1917 р. н., с. Заруддя. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

²⁴ Інф. та сама. Запис 2007 р. Гудченко З. С.

The expedition was held in the following villages in Khmel'nitsky oblast: Myt'nytsi, Veremiyivka, Khot'kivtsi, Zaruddya. The buildings in these villages represent several building stages which have specific construction materials, constructions, layout schemes, internal and external building of residential and household constructions of peasants' homestead. Older models of dwellings, remembrances of old residents allowed to get the idea of the traditional village building up and ritual activities concerned with the building of peasant's hut.